

Negro Romero, Marta (2013): “Contacto galego-castelán e cambio no léxico do corpo humano”, en Eva Gugenberger / Henrique Monteagudo / Gabriel Rei-Doval: *Contacto de linguas, hibrididade, cambio: contextos, procesos e consecuencias*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 221-243.

You are free to to copy, distribute and transmit the work under the following conditions:

- **Attribution** — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- **Non commercial** — You may not use this work for commercial purposes.

INSTITUTO DA LINGUA GALEGA

**CONTACTO GALEGO-CASTELÁN
E CAMBIO NO LÉXICO DO
CORPO HUMANO**

Marta Negro Romero

Instituto da Lingua Galega -

Universidade de Santiago de Compostela

No presente artigo analizaremos cuantitativamente os castelanismos introducidos no campo semántico das partes do corpo humano. O emprego de métodos cuantitativos no estudo da variación lingüística estivo restrinxido durante moito tempo ao ámbito da sociolingüística, xa que no campo da dialectoloxía sempre houbo reticencias á hora da súa aplicación. No caso galego, o primeiro estudo que emprega métodos estatísticos para analizar as falas galegas foi realizado por Xulio Sousa e data do ano 2006, ano no que ve a luz outro traballo máis extenso das mesmas características da autoría de Rosario Álvarez, Francisco Dubert e do propio Xulio Sousa. O profesor Henrique Costas (2011) emprega tamén este método para analizar o grao de proximidade entre as falas do Val do Ellas e as falas galegas, portuguesas, asturleonesas e castelás. A novidade do noso estudo consiste en utilizar a estatística para realizar unha análise do contacto galego-castelán.

Decidimos traballar sobre as partes do corpo humano porque consideramos que os resultados obtidos axudan a comprender mellor o contacto nun campo semántico constituído por formas de uso frecuente (ou moi frecuente) na fala común, xa que as partes do corpo, como di Juliá (2007: 104), «son una parte fundamental en la comunicación, situación y relación del ser humano con su entorno y con los demás seres humanos». É dicir, a introdución de termos foráneos neste campo semántico non pode explicarse pola necesidade de denominar unha nova realidade debido a que «todos temos corpo». Por este mesmo motivo, a ausencia de resposta nalgunha das cuestións empregadas nesta investigación tampouco pode xustificarse mediante o argumento de que o informante se atopa perante unha realidade descoñecida, á diferenza do que sucede con outro tipo de léxico. Pensemos, por exemplo, nos mapas etnográficos que presentan en numerosas ocasións puntos sen resposta debido ás diferenzas ambientais e culturais existentes ao longo do territorio entrevistado. No campo semántico do corpo humano a falta de resposta pode deberse simplemente a que o falante non posúe unha denominación específica para esa parte do corpo ou a que non a dixo en situación de entrevista.

Queremos agradecer aos profesores Rosario Álvarez, Francisco Dubert e Xulio Sousa a súa valiosa axuda ao longo do proceso de elaboración do presente artigo. A Xulio Sousa débémolle ademais a elaboración dos mapas de distribución de castelanismos que presentamos na penúltima epígrafe.

O estudo do léxico das partes do corpo suscitou e suscita interese en numerosas linguas desde distintos puntos de vista (lexicolóxico, semántico e histórico-etimolóxico). Porén, no caso do galego non atopamos moitos traballos que traten con certa extensión este campo semántico¹, aínda que contamos con numerosos datos do *Atlas Lingüístico Galego (ALGa)*, que son de grande axuda para a realización de investigacións. De feito, os trinta mapas que serven de base a este estudo foron elaborados a partir dos datos do volume v do *ALGa* (2005), adicado ao léxico do ser humano.

Polo tanto, neste traballo realizaremos unha primeira aproximación ao estudo cuantitativo dos castelanismos no léxico do corpo humano. En 1 falamos brevemente sobre os conceptos de interferencia vs. integración e de teito lingüístico e idioma cuberto; en 2 explicamos a metodoloxía empregada; en 3 presentamos os resultados obtidos e en 4 unhas breves conclusións.

1. O CASTELÁN COMO LINGUA TEITO E AS NOCIÓNS DE INTERFERENCIA E INTEGRACIÓN

Nos estudos sobre contacto lingüístico o primeiro que chama a nosa atención é a falta de acordo á hora de definir termos como *interferencia*, *préstamo* ou *cambio de código*. Nós non imos afondar nesta polémica principalmente por falta de espazo. Só faremos mención a unha serie de cuestións relacionadas coa interferencia e o préstamo que nos parecen relevantes.

En primeiro lugar, como xa constatara Weinreich (1974, cit. en Gugenberger, 2002: 1169, e neste mesmo volume), o contacto de linguas é un fenómeno que se sitúa no falante e no nivel da fala (*parole*). Kabatek di no seu traballo *Os falantes como lingüistas*:

As interferencias son fenómenos da *fala*. Pertencen ó nivel individual dos textos ou discursos dunha lingua (á *parole* no sentido saussuriano). En canto elementos individuais que teñen a súa orixe no coñecemento doutra lingua (non na empregada no texto/discurso) son actos de fala *novos*; poden cambia-las tradicións dunha lingua e *crear* outras novas. Salvo casos especiais, as interferencias *feren* as normas dunha lingua, non corresponden á súa realización común (2000: 30).

¹ Hai que mencionar o traballo de Romero e Santos (2002) sobre as denominacións dos dedos e o noso propio sobre o léxico patrimonial das partes da cabeza no estándar (2009).

O que acontece, como constata o propio Kabatek (1996), é que moitas palabras acaban por entrar no sistema, na *lingua*, xunto ás formas autóctonas e xa non son recoñecidas como elementos esóxenos, isto é, constitúense en integrantes do sistema. Neste punto parécenos de interese a distinción entre *interferencia* e *integración* realizada por diversos autores. Mackey (1970, citado en Parga Valiña 1997: 791), por exemplo, sinala que a *interferencia* é o uso de elementos doutra lingua ou dialecto mentres se escribe ou se fala; e a *integración* é a incorporación nunha lingua ou dialecto de elementos doutra que pasan a ser norma xeral no uso desa lingua.

Nós empregaremos o termo *castelanismo* para referirnos ás voces de orixe castelá incorporadas no sistema lingüístico galego, posto que consideramos que as voces rexistradas na nosa investigación están plenamente integradas e deixaron de ser interferencias. Non podemos esquecer que o galego leva desde o século xv baixo a influencia do castelán, polo que algúns elementos casteláns están tan integrados que non se perciben xa como alleos. Nun traballo de campo que realizamos no ano 2002 sobre cambio lingüístico e variación no campo léxico da cabeza na vila de Agolada² (citarémolo a partir de agora como CLVLC), encontramos que a maioría dos entrevistados usaban o termo castelán *colmillo* para designar os dentes situados a ambos os lados dos incisivos sen ser conscientes da súa orixe foránea, é dicir, estaba totalmente integrado no sistema.

Dous factores son frecuentemente mencionados á hora de falar dos motivos polos que un idioma introduce unidades doutro para reempazar unha unidade que é operativa no primeiro: necesidade e prestixio; a necesidade de denominar novas realidades e o prestixio da lingua doadora. En situacións de bilingüismo as razóns son máis complexas e hai que mencionar unha serie de factores, entre eles, sociolingüísticos: a intensidade do contacto, a presión cultural e as actitudes lingüísticas.

Intensity of contact is a function of factors such as demographic ratios, the sociopolitical relationships between the groups, the length of the contact, and the degree of bilingualism across groups. Cultural pressure is a function of the social motivations that promote the adoption of foreign features into a group's L1. These include the social and economic

² Entrevistáronse dezaseis persoas, de ambos os sexos e de catro xeracións diferentes, que indicaron nunha primeira fase como denominaban oitenta partes da cabeza, e nunha segunda fase se coñecían determinadas denominacións e, en caso de coñecerlas, os motivos polos que non as indicaran na primeira fase ou polos que non as empregaban.

advantages that follow from such borrowing, among them social advancement, employment, educational opportunity, etc. Finally, degree of borrowing is dependent on the social values attached to each language, that is, their relative prestige, the degree of loyalty to each, and other ideologies regarding the tolerance of foreign interference or language mixture of any type (Winford 2003: 38-39).

Nesta altura parécenos interesante introducir dous conceptos cuñados por Muljačić (1991): o de *teito lingüístico* e o de *idioma cuberto*. Con estes dous conceptos o autor refírese a situacións nas que os falantes dunha lingua (*idioma cuberto*) se ven obrigados a aprender na escola o estándar doutra lingua (*teito lingüístico*) ou realizan unha substancial porcentaxe dos seus actos de fala noutra lingua hexemónica. Se o grao de proximidade entre as linguas é grande, non só lingüística senón tamén social, os falantes do *idioma cuberto* introducirán espontaneamente formas da variedade *teito*, que consideran a súa variedade «cult». É dicir, a proximidade entre as dúas linguas vai facilitar a introdución de formas da lingua *teito* no idioma cuberto, posto que as palabras integradas van quedar moi facilmente diluídas no sistema lingüístico de acollida e os falantes perden totalmente a consciencia de seren formas pertencentes a outra lingua.

Precisamente a consideración do castelán como variedade culta deu lugar á restrición semántica da palabra autóctona, proceso que é frecuente no campo semántico do corpo humano. En numerosas ocasións a palabra galega asociouse ao vulgar, ao familiar, e o castelanismo ao respecto, á formalidade, como ben indica no seguinte fragmento B. Fernández Salgado (2004: 503):

O galegofalante ve no termo castelán (*carne de *cerdo, carne de *ternera, *acostarse...*) unha denominación de rexistro lingüístico medio sen connotacións pexorativas, connotacións que si lle parecen que teñen as palabras da súa fala normal *porco, cocho, becerro, xato, deitarse...*, e que non senten como respectuosas. En última instancia, o castelán é para moitos galegofalantes a lingua do decoro, da delicadeza e a lingua culta, a do prestixio, da cal poden botar man cando a situación comunicativa así llo dicta.

Tal e como explica Winford (2003: 58): «another effect of heavy lexical borrowing may be the creation of distinct choices of vocabulary reflecting different levels of style, when both native and imported words are retained».

Por tanto, a entrada da forma foránea pode provocar que o termo autóctono acabe restrinxindo o seu significado sen chegar a ser eliminado, isto é, non sempre

se dan procesos substitutivos (por exemplo, *Deus* por *Dios*). Se se consulta o mapa de *ril* no volume v do *ALGa* (mapa nº 64), nas notas sinalábase que en corenta dos cento setenta e sete puntos enquisados se utiliza *ril* para referirse ao do porco. Noutros dous puntos indícase que hai diferenza de significado entre *ril* e *riñón*, aínda que non se especifica, pero supomos que a diferenza será a mesma que a dos outros corenta puntos, isto é, *ril* designa o órgano dos porcos e *riñón* o dos humanos. Esta especialización no uso dos dous termos estanos a indicar que *riñón* xa pertence ao sistema, tal e como comentamos antes a respecto de *colmillo*.

A influencia do *teito* castelán sobre o galego tamén se percibe cando en galego existen dous ou máis sinónimos, un coincidente, ou case coincidente, co castelán e outro diferente. A tendencia histórica foi a de privilexiar a forma coincidente coa castelá, como sucede, por exemplo, no par *fronte* – *testa*. No traballo de campo ao que nos referimos antes, só un dos entrevistados de máis idade respondeu *testa*, o resto dixo **frente*. Se acudimos ao *ALGa*, observamos que a mediados dos 70 a forma **frente* convivía xa con *testa* en moitos dos puntos de enquisa.

Mais esta tendencia parece estar a ser invertida na actualidade debido á presenza do galego na escola e nos medios de comunicación (González 1994: 97), isto é, pasouse a primar a solución diferencial tal e como indicaba Muljačić, sobre todo entre os falantes máis cultos e na escrita. De todos os xeitos, a influencia da escola na recuperación de voces autóctonas é moito menor do que se puidera pensar inicialmente (Santamarina 1995: 84), xa que como nós mesmos tivemos ocasión de verificar no traballo referido antes sobre CLVLC, as persoas escolarizadas en galego coñecían as formas autóctonas mais en contados casos as empregaban na súa vida diaria, aínda que fosen galegofalantes (por exemplo, coñecían termos como *pálpebra* e *fazulas*, pero empregaban **párpado* e **mejillas*).

2. METODOLOXÍA

A aplicación da estatística no estudo da xeolingüística supón, como sinalan R. Álvarez, F. Dubert e X. Sousa no seu estudo dialectométrico sobre as falas galegas, «tratar de xeito global o conxunto dos datos dunha enquisa ou dun atlas lingüístico cunha finalidade clasificatoria» (2006: 462). Tal e como explican estes tres autores, nos estudos xeolingüísticos os *obxectos* analizados son os puntos de enquisa dun territorio, as *variables* son cada unha das preguntas sobre as que se ten información nesos puntos e as respostas obtidas para cada pregunta son as *variantes*.

Os nosos *obxectos* de análise son os cento setenta e sete puntos de enquisa do *Atlas Lingüístico Galego (ALGa)*, as *variables* son trinta preguntas das partes do corpo recollidas no volume v do *ALGa* e as *variantes* son as respostas a cada unha das preguntas. Para poder tratar cuantitativamente os datos tivemos que realizar en primeiro lugar un labor de taxación ou tipificación, isto é, representar os datos por medio de unidades taxatorias. Como o noso obxectivo é o de analizar os castellanismos, traballamos sempre con dous taxats, un para representar as formas galegas recollidas nesa pregunta e outro para os castellanismos (vid. cadro 1); é dicir, a tipificación realízase tendo en conta o trazo que se pretende analizar.

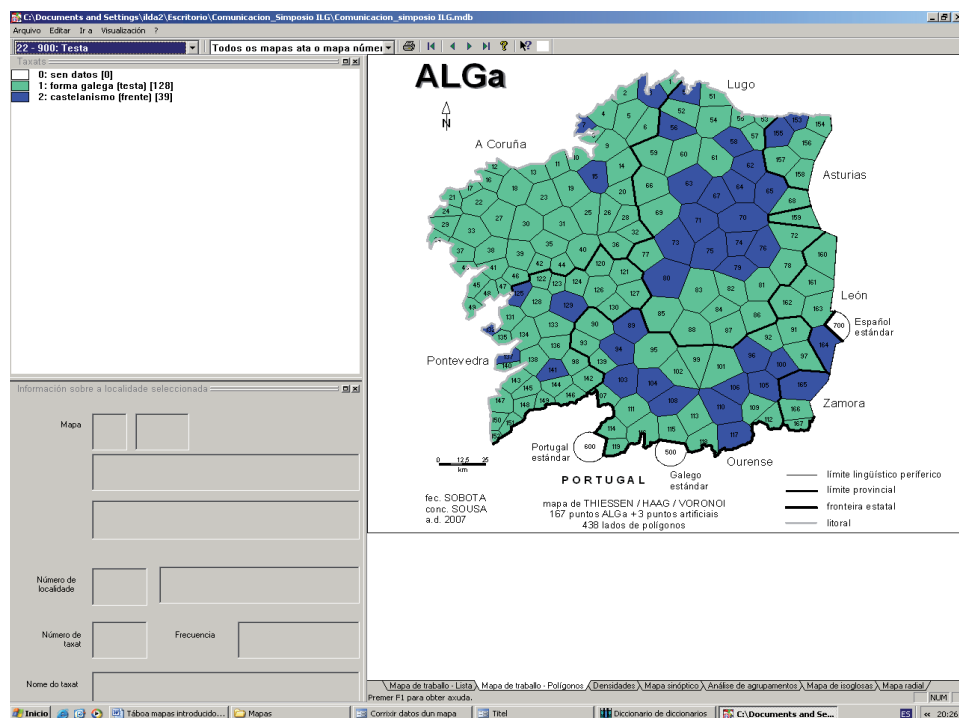
PREGUNTAS			
Corpo		Dentes caninos	
Respostas	Taxats	Respostas	Taxats
corpo	1	canteiros	1
cuerpo	2	dentes queiros	
		dentes cairos	
		dentequeiros	
		dentes cabeiros	
		dentes caninos	
		agullas	2
		colmillos	

Cadro 1. Exemplo de taxación de dúas preguntas do *ALGa*

É necesario ter en conta, tal e como indican H. Goebel (1992) e Dubert (2011), que os atlas lingüísticos son unha representación aproximada da realidade dialectal viva. No caso do *ALGa*, e seguindo as ideas lingüísticas da época que primaban a busca de pervivencias dialectais, considerouse que os *informantes idóneos* eran aqueles cun baixo nivel de estudos, nados no lugar da enquisa e que pasasen a maior parte da vida alí, con ascendentes e o cónxuxe tamén de alí e de idades superiores aos 60 anos en xeral. Polo tanto, ao eliminar determinado tipo de informantes, estase a perder outro tipo de información. A nosa base de datos «is a second-order abstraction, a more refined representation, given that it is produced by eliminating even more data» (Dubert 2011: 24).

De feito, nos puntos do *ALGa* onde se rexistra máis dunha resposta por cuestión, algo que é frecuente, o método esixe optar por unha, polo que hai

que decidir que trazos levar ao mapa, xa que os datos que quedan fóra deixan de caracterizar os puntos en que aparecen, de modo que se perden similitudes ou diferenzas. Nalgúns dos mapas do *ALGa* utilizados por nós rexístranse no mesmo punto a forma ou formas galegas ao pé do castelanismo e só nalgúns ocasións indícase en nota que a forma galega é propia da xente maior ou que a forma castelá é propia da xente nova. A decisión que adoptamos foi a de priorizar sempre as denominacións galegas, polo que no resultado final destacarán máis os puntos que conservan formas galegas, aínda que estas convivan xa coas voces castelás, que figuran como respostas secundarias. Nalgúns mapas conviven a voz galega e a foránea unicamente en dous ou tres puntos, pero noutros, como no de *testa*, o número de puntos onde acontece isto é moito máis elevado, polo que somos conscientes de que se a decisión adoptada fose a de priorizar a voz foránea, a imaxe final de distribución de castelanismos sería outra sensiblemente diferente á observada no mapa 1 e que isto influiría nos índices finais.

Mapa 1. *Testa*

Como xa indicamos anteriormente, empregamos os datos do volume v do *ALGa* para crear a base. Os datos desta obra proceden das entrevistas realizadas por todo o territorio galego entre os anos 1974 e 1976. Neste volume encontramos oitenta cuestións (mapas son algúns máis porque o exceso de datos nalgunha das cuestións obrigou á realización de desdobrementos) sobre as denominacións das partes do corpo humano, das que empregamos trinta para a creación da nosa base (véxase o anexo). Os motivos que nos levaron a desbotar unha grande parte delas son diversos.

En primeiro lugar, desbotamos aqueles mapas con numerosos puntos sen resposta para evitar a distorsión nos datos da base, como os de *pestana*, *papo da orella*, *óso do pulso* e *papo do dedo*. Dos trinta mapas escollidos, dezanove teñen todos os puntos completos e só dous presentan oito puntos sen resposta. Os restantes mapas presentan principalmente un punto sen resposta. Nestes casos á hora de facer a análise exclúese o punto e calcúlanse os índices cun mapa menos, polo que deste xeito as faltas de resposta non contan como resposta distinta³.

Tamén eliminamos os mapas de resposta única (*cabeza*, *cara*, *barba*, *brazo* e *puño*) por ser o obxectivo deste estudo a análise cuantitativa dos castellanismos. Por este mesmo motivo excluímos mapas que, sen ser de resposta única, só recollían formas galegas (*boca*, *labio*, *dentadura*, *sobaco*, *gorxa da comida*, *estómago*...). Igualmente quedaron fóra aqueles mapas onde o castellanismo só estaba presente en Le5 (Pombriego, Benuza), posto que este punto, como nos amosan os distintos volumes do *ALGa*, está moito máis próximo dos falares leoneses ca dos galegos, e consideramos que a inclusión de mapas como *ollo*, *dente*, *man* e *cu* desvirtuarían os resultados.

Por outra parte, non incluímos os cinco mapas das designacións dos dedos das mans porque moitas delas fan parte de recitados infantís e empréganse «como fórmula mnemotécnica na aprendizaxe das denominacións dos dedos das mans, e mesmo na percepción sensorial e motriz destes dedos, entre os nenos. Así, moitas das denominacións [...] teñen se cadra máis valor cultural que estrictamente denominativo» (Romero e Santos 2002: 306).

Tampouco utilizamos os mapas das denominacións dos órganos sexuais por ser as formas recollidas voces familiares empregadas só en contextos coloquiais.

Por último, decidimos non contar con aquelas cuestións nas que había mesturas nas respostas, isto é, as respostas non cadraban exactamente co que se preguntaba. Un exemplo témolo na cuestión *caluga*, onde hai termos que designan a 'caluga' e outros a 'pequena depresión existente entre o pescozo e a cabeza'. Noutros casos non

³ A diferenza do que acontece no método dialectométrico de H. Goebel, onde o programa de ordenador VDM (*VisualDialectoMetry*) empregado para a análise conta as respostas en branco como diferenzas.

podemos falar exactamente de mesturas nas respostas, senón de voces que, aínda que designan o que se pregunta, posúen unha especificidade con respecto ás outras formas recollidas. Isto sucede coas denominacións dos dentes incisivos; o castelanismo **pala* adoita usarse cando os dentes son grandes, ao igual que as formas galegas *chavellos* e *sachos*, o que non sucede coas formas *dentes de diante* ou *dentes do lume*.

3. ANÁLISE DOS DATOS

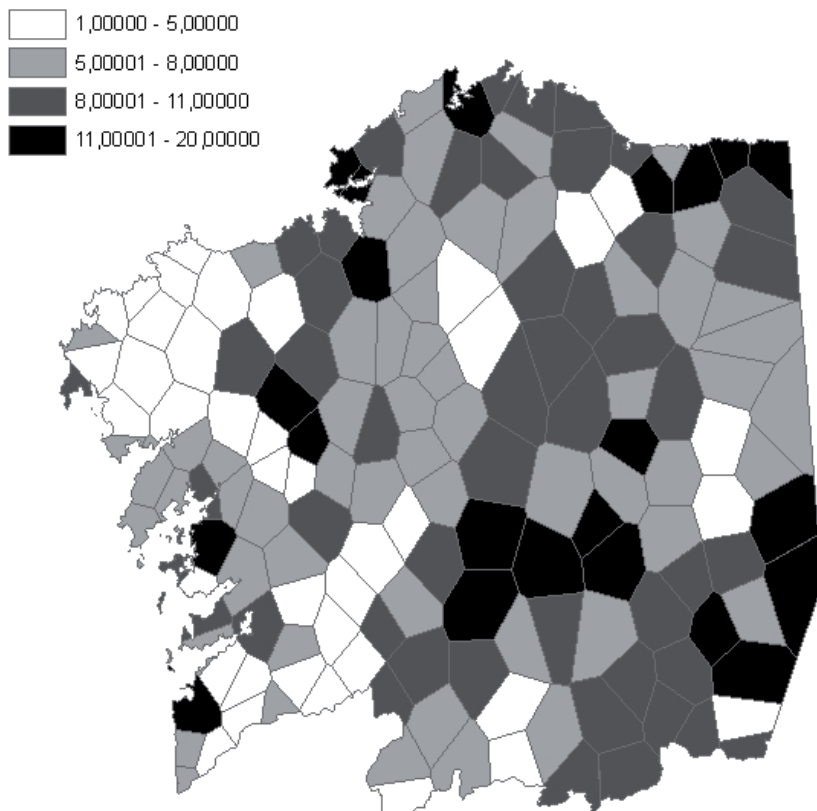
Unha vez introducidos na base os datos dos trinta mapas seleccionados, realizamos os cálculos pertinentes para obter a porcentaxe de castelanismos para cada un dos puntos sobre a totalidade das respostas recollidas. Para a visualización cartográfica dos resultados, a trama de localidades converteuse nun mapa de polígonos (mapa de Voronoi-Thiessen), onde cada espazo representa cada un dos cento setenta e sete puntos de enquisa do *ALGa*⁴. Ademais, a utilización dunha gama de grises na elaboración dos mapas (mapas coropletos) permite converter a variabilidade numérica nunha variabilidade cromática.

Decidimos segmentar o continuum de datos en varias agrupacións que nos deron como resultado mapas bastante semellantes, pero que serven para descubrir algunhas diferenzas.

No mapa 2 observamos que as localidades con maior número de castelanismos, entre 11 e 20, isto é, con índices de castelanización que van do 36,66% ao 66,66%, sitúanse nalgúns dos concellos do galego exterior (Carracedelo e Benuza en León; Porto en Zamora, e Coaña, Tapia de Casariego e A Veiga en Asturias) e na área de Ourense e Monforte de Lemos, cos seus arredores (A Pobra de Brollón, Ribas de Sil, Sober, Carballedo e O Pereiro de Aguiar). Na parte occidental os polígonos máis escuros correspóndense cos concellos de Ortigueira, Ferrol, Ares, Betanzos, Santiago de Compostela, Vedra, Cambados e Baiona. A seguir, podemos observar unha área compacta na metade oriental conformada por puntos que presentan entre 8 e 11 castelanismos, con índices de castelanización de entre o 26,66% e o 36,66%, que se estende desde a Mariña, continúa pola Terra Chá e chega ata a metade oriental da provincia de Ourense. Neste grupo tamén están A Coruña e arredores, así como Oroso e Val do Dubra. Pola contra, as áreas con menor número de castelanismos son a da Costa da Morte, unha franxa central que percorre Galicia de norte a sur, os puntos orientais de montaña (serras do Xistral,

⁴ Para unha explicación detallada do método de elaboración dos mapas de polígonos véxase o artigo de João Saramago citado na bibliografía.

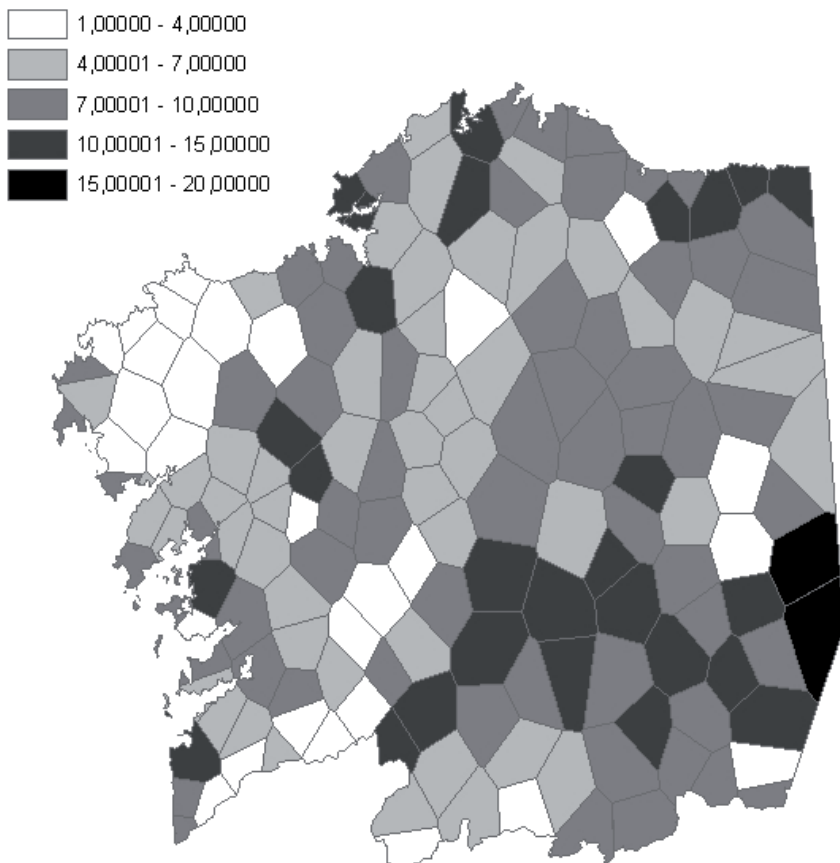
Courel e Os Ancares) e zonas limítrofes con Portugal (Baixa Limia, puntos do Baixo Miño e O Condado).

Mapa 2

No mapa 3 mantivemos practicamente igual a segmentación anterior, só que o último segmento, o que vai de 11 a 20 castelanismos no mapa anterior, dividiuse en dous, polo que no lugar de catro temos cinco divisións. Deste xeito Benuza e Carracedelo, ambos en León, son os concellos con maior número de castelanismos. De feito, en Benuza rexístranse 20 e en Carracedelo 18, o que nos dá unha porcentaxe de castelanización do 66,6% e do 60% respectivamente. O seguinte punto con máis castelanismos é A Veiga (Asturias), con 15 e unha media do 50%, polo tanto, os restantes puntos presentan índices de castelanización inferiores ao 50%, algo que cómpre ter presente. No segmento que vai de 10 a 15 castelanismos, con porcentaxes entre o 33,33% e o 50%, volvemos ter os tres puntos de Asturias que aparecían no mapa anterior e o concello lucense de

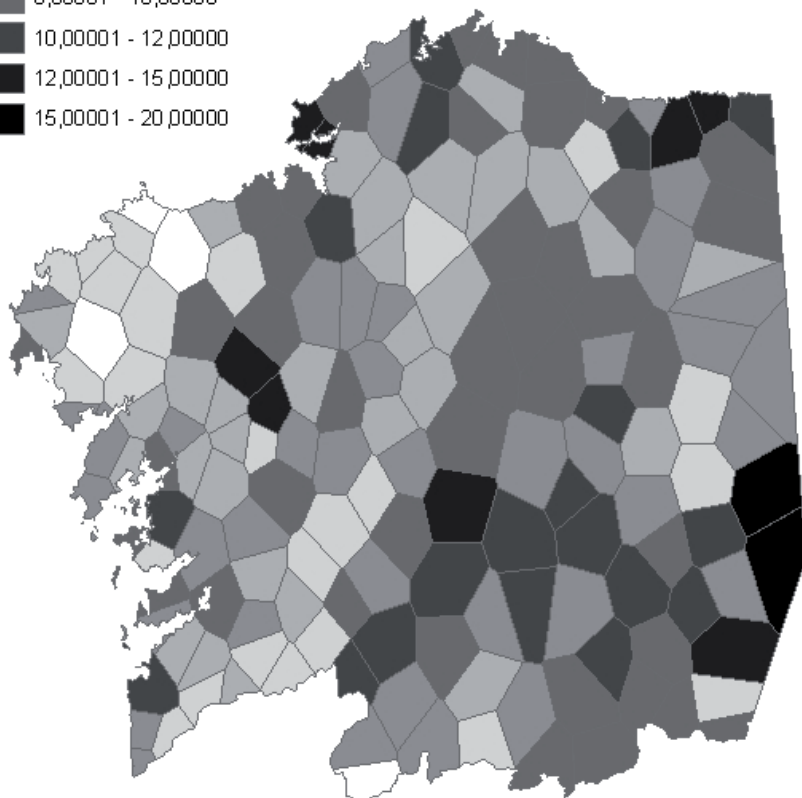
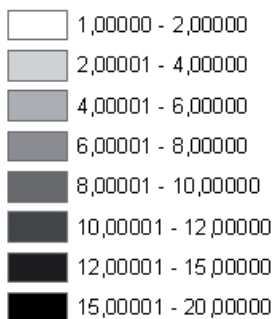
Trabada, as vilas e cidades occidentais indicadas antes e, de novo, as áreas ao pé de Ourense e Monforte, ademais dalgúns concellos da comarca de Valdeorras, xunto cos concellos de Ramirás e Padrenda, que conforman unha zona bastante compacta arredor do Sil e do tramo medio do Miño.

Mapa 3

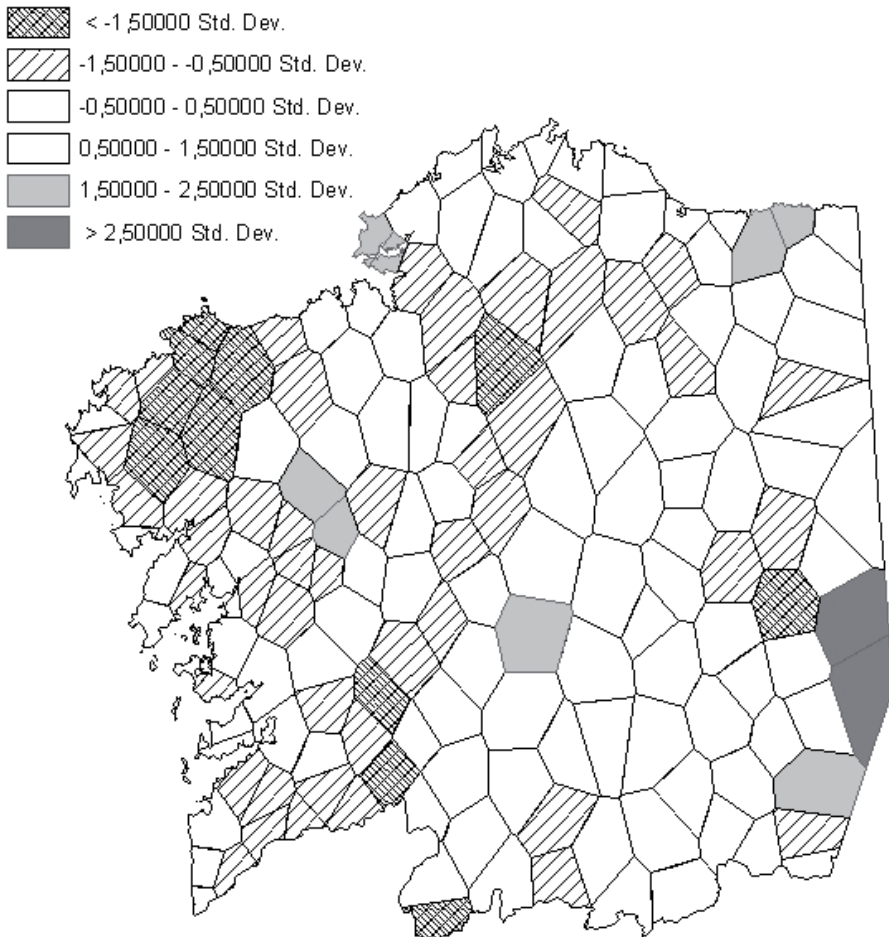
No mapa 4, cunha segmentación aínda maior que o anterior (vai de dous en dous ata chegar ao tramo de 12 castelanismos), observamos que tras os concellos de Benuza e Carracedelo os máis castelanizados son Tapia de Casariego, A Veiga, Carballedo, Ferrol, Ares, Santiago de Compostela e Vedra, os cales presentan entre 12 e 15 castelanismos e porcentaxes de castelanización que van do 40% ao 50%. A seguir, están Ortigueira, As Pontes, Betanzos, Cambados, Baiona, Triacastela, A Pobra de Brollón, Ribas de Sil, Sober, O Pereiro de Aguiar, Monte-

derramo, Larouco, Vilariño de Conso e Rubiá, concellos onde se rexistran entre 10 e 12 castelanismos e, polo tanto, posúen índices de castelanización que van do 33,33% ao 40%. No segmento que vai de 8 a 10 castelanismos, con porcentaxes entre o 26,66% e o 33,33%, encontramos áreas arredor de Lugo, a Mariña lucense, a parte suroriental de Ourense e outra área que vai desde Sada e A Coruña cara a Santiago. O resto da xeografía presenta menos de 6 castelanismos, isto é, unha porcentaxe inferior ao 26,66%, situándose os valores máis baixos nas mesmas áreas sinaladas para o mapa 2.

Mapa 4

No mapa 5 podemos observar a desviación típica, é dicir, comprobar que puntos se desvían da media tanto por riba como por baixo, isto é, no noso caso que puntos presentan índices de castelanización por riba da media e cales por baixo. Os que se sitúan moi por riba da media por presentar moitos castelanismos son Carracedelo e Benuza, e moi por baixo, por presentar poucos, están os puntos de Corullón, Xermade, Avión, Lobios, A Cañiza e unha área compacta na Costa da Morte integrada polos puntos de Malpica, Ponteceso, Carballo, Vímianzo, Santa Comba e Mazaricos.

Mapa 5

No gráfico 1 amosamos a distribución agrupada dos castelanismos. A coordenada *y* representa cantos puntos posúen o número de castelanismos indicado en *x*. Case as tres cuartas partes dos cento setenta e sete puntos de enquisa do *ALGa* presentan entre seis e doce castelanismos (isto é, índices de castelanización de entre o 20% e o 40%); algo menos dunha cuarta parte sitúase entre un e cinco castelanismos (por debaixo do 20% de castelanización); o 5% dos puntos presenta de trece a quince castelanismos (índices que van do 40% ao 50%) e unha mínima parte, só tres puntos, supera os quince castelanismos (por riba do 50%). Polo tanto, practicamente a totalidade do territorio presenta menos de trece castelanismos, é dicir, sitúase por debaixo do 40% de castelanización.

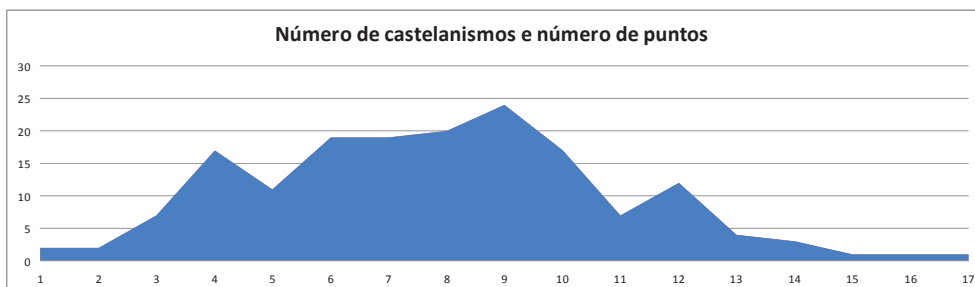

Gráfico 1. Distribución agrupada dos castelanismos

4. CONCLUSIONES

Os tres mapas da anterior epígrafe permítennos descubrir unha maior concentración de castelanismos na metade oriental de Galicia, a excepción das áreas de montaña (serras do Xistral, Courel e Ancares) e da Baixa Limia. Ademais, destaca unha área compacta de castelanización nas terras de Lemos e Ourense.

Por outra banda, tamén observamos que Baiona, Cambados, Ferrol, Ares, Betanzos e Santiago presentan dos índices máis altos de castelanismos, por riba de cidades como A Coruña e Vigo (Vigo aínda presenta índices máis baixos que os da Coruña), dous polos de castelanización importantes na actualidade.

As áreas con menor índice de castelanización son a da Costa da Morte, unha franxa central que vai de norte a sur do territorio, os puntos orientais de montaña (serras do Xistral, Courel e Ancares) e zonas limítrofes con Portugal (Baixa Limia, puntos do Baixo Miño e O Condado).

Sería necesario traballar cun maior volume de datos para poder chegar a unha conclusión que sexa fiable, xa que non podemos esquecer que só empregamos trinta mapas dun campo semántico concreto e pode que os resultados obtidos sexan froito da casualidade. O que si nos permiten os datos é aventurar algunha hipótese sobre a maior presenza de castellanismos en determinadas áreas que terá que ser verificada con novos datos e coa consulta de fontes non só lingüísticas, polo que deixamos unha vía aberta a futuros traballos.

1. Unha vía importante de acceso a Galicia era a que pasaba por Porto e entraba por Pena Trevinca cara a Viana do Bolo, desde onde supomos que saírían distintos camiños. A mancha que sinalamos nos mapas arredor do Sil - Miño vai precisamente desde Porto e Viana do Bolo cara ao canón do Sil, sobre todo pola beira norte, e logo baixa polo Miño. Habería que estudar por onde pasaban exactamente estes camiños e a súa relevancia na entrada de formas foráneas.
2. Non podemos esquecer que a importancia de Vigo e A Coruña é recente. Betanzos foi capital de provincia; Ferrol foi o porto militar máis importante da Península durante séculos e Baiona do sur de Galicia e norte de Portugal, ademais de ter grande importancia a nivel militar, e de Santiago coñécese sobradamente a súa relevancia. É dicir, estes puntos occidentais do territorio galego destacaron a nivel administrativo, militar e relixioso, polo que non nos podemos levar a engano pola situación actual dalgúns deles á hora de analizar os resultados obtidos.

A distribución dos castellanismos, e tendo en conta o que acabamos de sinalar, non desmente a hipótese de que quizais nos atopamos perante un proceso de castellanización antigo e non recente. Ademais, podemos falar dunha vía xeográfica de entrada das voces foráneas que vai de oriente a occidente.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALIAGA, J. L. (2003): «Dialectometría y léxico en las hablas de Teruel», *Estudios de lingüística* 17, 25-56.
- ALGA = ÁLVAREZ, R. / F. DUBERT / X. SOUSA (coords.) (2005): *Atlas Lingüístico Galego. Vol. v. Léxico. O ser humano (I)*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza / Instituto da Lingua Galega.
- ÁLVAREZ, R. / F. DUBERT / X. SOUSA (2006): «Aplicación da análise dialectométrica aos datos do Atlas Lingüístico Galego», en R. ÁLVAREZ / F. DUBERT / X. SOUSA (eds.), *Lingua e Territorio*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 461-493.

- BLAS ARROYO, J. L. (2000): *Gramáticas en contacto: un modelo de análisis variacionista para la desambiguación de los fenómenos de contacto en el discurso bilingüe catalán-español*. Muenchem: Lincom Europa.
- CASANOVAS, M. (2002): «Modelos de incorporación léxica en un caso de contacto de lenguas: cuando el español es segunda lengua», *Verba* 29, 261-289.
- COSTAS, X. H. (2011): «A lingua galega no Eo-Navia, Bierzo Occidental, As Portelas, Calabor e o Val do Ellas: historia, breve caracterización e situación sociolingüística actual», *Cadernos de Lingua*, Anexo 8.
- DUBERT, F. (2011): «Developing a database for dialectometric studies: the ALGa phonetic data. Dialectometrical analysis of 230 working maps», *Dialectologia et Geolinguistica* 19, 23-61.
- FERNÁNDEZ SALGADO, X. A. (2004): «A interferencia do castelán no léxico galego: o castelanismo como recurso eufemístico», en A. SANTAMARINA / F. FERNÁNDEZ REI / R. ÁLVAREZ (eds.), *A lingua galega, historia e actualidade. Actas do I Congreso internacional*, vol. I. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 501-507.
- GARCÍA, P. (1991): «Dialectometría y léxico en Huesca», en T. BUESA / J. M. ENGUITA (coords.), *1 Curso de Geografía Lingüística de Aragón*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 311-326.
- GONZÁLEZ, E. (1994): «Variedade e empobrecemento do léxico», *Cadernos de Lingua* 10, 89-102.
- GOEBL, H. (1992): «Problèmes et méthodes de la dialectométrie actuelle (avec application à l' AIS)», *IKER* 7, 429-475.
- GUGENBERGER, E. (2004): «Consecuencias do contacto lingüístico entre o galego e o castelán: o caso dos inmigrantes Galegos en Bos Aires», en A. M. LORENZO SUÁREZ *et al.* (eds.), *Actas II Simposio Internacional sobre o Bilingüismo*. Vigo: Universidade de Vigo, 1167-1185.
- JULIÁ, C. (2007): *Léxico y variación: las denominaciones de las partes del ojo*. Barcelona: Bellaterra [http://www.recercat.net/handle/2072/4360].
- KABATEK, J. (2000): *Os falantes como lingüistas: tradición, innovación e interferencias no galego actual*. Vigo: Xerais.
- KABATEK, J. (2011): «Algunos apuntes acerca de la cuestión de la «hibridez» y de la «dignidad» de las lenguas iberorrománicas», en Y. CONGOSTO / E. MÉNDEZ (coords.), *Variación lingüística y contacto de lenguas en el mundo hispánico: in memoriam Manuel Alvar*, 271-289. Madrid: Iberoamericana [http://www.uni-tuebingen.de/kabatek/hibrid.pdf].
- MULJAČIĆ, Ž. (1991): «Per un approccio relativistico al rapporto: lingua nazionale - dialetti», en Giovan BATTISTA PELLEGRINI (ed.), xviii Congresso di studi dialettali italiani *Fra dialetto e lingua nazionale: realtà e prospettive*. Padova: Unipress, 247-259.
- NEGRO ROMERO, M. (2009): «O léxico tradicional no campo semántico das partes da cabeza: proposta de recuperación nos dicionarios normativos», *Estudos de lingüística galega* 1, 235-246.
- PARGA, E. M. (1999): «A interferencia lingüística no galego oral», en R. ÁLVAREZ / D. VILAVEDRA (coords.), *Cinguidos por unha arela común: homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Santiago de Compostela: Universidade, vol. 1, 789-808.
- ROMERO, M. / L. SANTOS (2002): «As denominacións dos dedos das mans: un estudo motivacional», en R. ÁLVAREZ / F. DUBERT / X. SOUSA (eds.), *Dialectoloxía e léxico*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 303-327.
- SALA, M. (1988): *El problema de las lenguas en contacto*. México: Universidad Nacional Autónoma.

- SANTAMARINA, A. (1995): «Norma e estándar», en H. MONTEAGUDO (ed.), *Estudios de Sociolingüística Galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia, 53-98.
- SARAMAGO, J. (2002): «Diferenciação lexical interpontual nos territorios galego e portuguê (estudo dialectométrico aplicado a materiais portugueses do *ALPI* e a materiais galegos do *ALGa*)», en R. ÁLVAREZ / F. DUBERT / X. SOUSA (eds.), *Dialectoxía e léxico*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 41- 68.
- SOUSA, X. (2006): «Análise dialectométrica das variedades xeolingüísticas galegas», en M. C. ROLÃO BERNARDO / H. MATEUS MONTENEGRO (eds.), *Actas do 1 Encontro de Estudos Dialectolóxicos* (Ponta Delgada, 2003). Ponta Delgada: Instituto Cultural de Ponta Delgada, 345-362.
- WEINREICH, U. (1974): *Lenguas en contacto: descubrimientos y problemas*. Venezuela: Universidad Central.
- WINFORD, D. (2003): *An introduction to contact linguistics*. Oxford: Blackwell.

ANEXOS

Preguntas do volume v do *ALGa* empregadas na elaboración da base.

Nº DE MAPA NO <i>ALGa</i> V	TÍTULO
1	Corpo
4	Engurra
5	Testa
7	Sens
8	Cocote
12	Meniña
14	Cella
15	Pálpebra
23	Canteiros
24	Moa
25	Enxiva
26	Ceo da boca
30	Noz da gorxa
31	Pescozo
32	Queixada
33	Queixo
42	Rabadilla
44	Costas
47	Cóbado
49	Pulso
59	Cotelo
64	Ril
68	Ingua
69	Coxa
70	Xogo
71	Xeonllo
72	Canela
73	Pé
75	Nocello
76	Nádega

Número de castelanismos por punto de enquisa do *ALGa*

Lugar e concello	Nº de castelanismos
O Barqueiro, Mañón	10
Chímparra, Cedeira	7
San Claudio, Ortigueira	12
A Carreira, Valdovíño	10
San Ramón, Moeche	7
Espiñaredo, As Pontes de García Rodríguez	11
San Cristovo, Ferrol	13
A Queira, Ares	14
Pontedeume, Pontedeume	6
Carnoedo, Sada	10
Mesoiro, A Coruña	9
Barizo, Malpica de Bergantiños	1
Xermaña, A Laracha	6
O Xestal, Monfero	6
Betanzos, Betanzos	12
Ponteceso, Ponteceso	3
Cuíña, Laxe	4
O Outeiro, Carballo	2
Carral, Carral	9
Ponte Aranga, Aranga	6
Xaviña, Camariñas	4
O Ceán, Vimianzo	3
Rodís, Cerceda	4
Labexo, Muxía	8
Xanceda, Mesía	7
Mezozzo, Vilasantar	8
Vilar de Cértigos, Santa Comba	3
Sobrado, Sobrado	7
Salgueiros, Dumbría	5
Bembibre, Val do Dubra	9
Deixebre, Oroso	9
A Lamea, Toques	6

Lugar e concello	Nº de castelanismos
Beba, Mazaricos	1
San Salvador de Duio, Fisterra	9
Sar, Santiago de Compostela	14
Outeiro, Santiso	7
San Mamede, Carnota	4
A Serra de Outes, Outes	4
Ortoño, Ames	5
A Capela, Touro	6
Roo, Noia	6
Cacheiras, Teo	5
Louro, Muros	8
Ribadulla, Vedra	14
Nebra, Porto do Son	7
Vigo, Dodro	7
Rianxo, Rianxo	9
Cabo de Cruz, Boiro	6
Aguiño, Ribeira	8
Pelourao, Viveiro	9
A Senra, Cervo	9
Ourol, Ourol	6
Rinlo, Ribadeo	8
Ferreira, O Valadouro	10
San Cosme, Barreiros	10
Muras, Muras	9
Trabada, Trabada	12
A Beira do Río, Mondoñedo	4
Candamil, Xermade	6
Goiriz, Vilalba	6
O Melle, A Pastoriza	5
Vilarmide, A Pontenova	10
A Feira do Monte, Cospeito	9
Meira, Meira	6
Vilarín do Castelo, A Fonsagrada	7

Lugar e concello	Nº de castelanismos
Guitiriz, Guitiriz	3
Viladonga, Castro de Rei	9
Negueira, Negueira de Muñiz	6
Friol, Friol	5
O Cádavo, Baleira	10
Santa Comba, Lugo	9
Rao, Navia de Suarna	8
Guntín de Pallares, Guntín	9
Costantín, Baralla	8
A Pobra de San Xiao, Láncara	10
Ouselle, Becerreá	9
San Cibrao, Palas de Rei	6
A Lama, Cervantes	4
A Lagoa, Triacastela	12
Taboada, Taboada	10
Seoane do Courel, Folgoso do Courel	6
A Ferrería, O Incio	8
Bóveda, Bóveda	7
A Pobra de Brollón, A Pobra de Brollón	12
A Barrela, Carballedo	13
Outeiro, Quiroga	8
Nogueira, Ribas de Sil	12
Os Pacios, Sober	12
Cea, San Cristovo de Cea	9
Brués, Boborás	4
A Veiga de Cascallá, Rubiá	11
Córgomo, Vilamartín de Valdeorras	10
Abelenda, Avión	3
San Amaro, San Amaro	7
O Pereiro de Aguiar, O Pereiro de Aguiar	12
Larouco, Larouco	11

Lugar e concello	Nº de castelanismos
Robledo, Carballeda de Valdeorras	8
San Cristovo, Ribadavia	10
Vilariño Frío, Montederramo	11
Lamalonga, A Veiga	12
Acevedo, Chandrexa de Queixa	8
Baños de Molgas, Baños de Molgas	8
Calvos, Ramirás	11
Allariz, Allariz	9
Viana do Bolo, Viana do Bolo	10
Soutelo, Vilariño de Conso	11
San Roque de Crespos, Padrenda	11
Xinzo de Limia, Xinzo de Limia	5
A Gudiña, A Gudiña	10
Campobeceros, Castrelo do Val	10
Martiñán, Bande	7
A Mezquita, A Mezquita	9
Cualedro, Cualedro	7
A Terrachá, Entrimo	7
Baltar, Baltar	4
Calvos, Calvos de Randín	7
Vilardevós, Vilardevós	9
Oímbra, Oímbra	10
Bubaces, Lobios	2
Vila de Cruces, Vila de Cruces	9
Agolada, Agolada	6
Baloira, A Estrada	5
Friamonde, A Estrada	4
Moalde, Silleda	8
Dimo, Catoira	6

Lugar e concello	Nº de castelanismos
Santiso, Lalín	8
Rodeiro, Rodeiro	7
Santa Lucía de Moraña, Moraña	6
Forcarei, Forcarei	9
Dozón, Dozón	4
Fefiñáns, Cambados	12
Estonllo, O Grove	9
A Chan, Cotobade	7
Lérez, Pontevedra	8
A Cancela, Sanxenxo	4
A Lama, A Lama	5
Cela, Bueu	10
Lourido, Soutomaior	9
A Graña, O Covelo	5
A Fraga, Moaña	7
Lougares, Mondariz	8
A Cañiza, A Cañiza	3
Moledo, Vigo	5
Guillade, Pontearreas	4
Torneiros, O Porriño	5
Sela, Arbo	4
Sabaris, Baiona	12
O Barreiro, Salceda de Caselas	4

Lugar e concello	Nº de castelanismos
Oleiros, Salvaterra de Miño	6
O Arrabal, Oia	8
Vilachán, Tomiño	4
Salcidos, A Guarda	8
Calvario de Salave, Tapia de Casariego	13
Coaña, Coaña	12
Porzún, A Veiga	15
Boal, Boal	10
Vilanova de Oscos, Vilanova de Oscos	8
Pesoz, Pesoz	9
San Antolín, Ibias	7
Candín, Candín	7
Paradaseca do Bierzo, Vilafranca do Bierzo	8
Cadafresnas, Corullón	3
Carracedo de Monasterio, Carracedo	18
Pombriego, Benuza	20
Porto, Porto	13
Lubián, Lubián	4
Hermisende, Hermisende	9

